

צמיחה משותפת אך לא מאחדת

נחום גרוס

Jacob Metzger, *The Divided Economy of Mandatory Palestine*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 275 pp.

הספר שאנו עוסקים בו הוא פרי שני זרמים אינטלקטואליים: ההתעניינות המרובה והעיסוק הגובר בתולדות ארץ-ישראל, ובכלל אלה תקופת המנדט הבריטי, שהתקופון 'קתדרה' וקהל קוראיו לוקחים בהם חלק פעיל, והתפתחותו של חקר ההיסטוריה הכלכלית, ובפרט הכמותית, על שיטותיה וגישותיה החדשות. עיסוק בהיסטוריה כלכלית מצריך הכשרה בשתי דיסציפלינות תובעניות, ההיסטוריה והכלכלה, ומספר החוקרים והמחקרים בתחום זה מועט יחסית. עובדה זאת מוסיפה משנה ערך וחשיבות לספר שלפנינו, שמחברו הוא מראשי העוסקים בתחום בישראל.

נדבך ראשון להיסטוריה כמותית מודרנית של היישוב הניה רוברט שרשבסקי, באומדני התוצר ומלאי ההון של המשק היהודי בתקופת המנדט.¹ למרבה הצער נפל שרשבסקי במלחמת 1967 וזמן רב לא היה המשך לפועלו. כעבור יותר מעשרים שנה ערך יעקב מצר, בשיתוף עם עודד קפלן, רוויזיה יסודית של אומדני שרשבסקי, תוך בדיקה מחודשת של המקורות ושל שיטות האומדן ושימוש במקורות נוספים. אך החידוש החשוב ביותר במחקרם של מצר וקפלן היה בהוספת אומדנים מקרו-כלכליים מקבילים לגבי המשק הערבי בתקופת המנדט – הן להשלמת

1 ר' שרשבסקי, מבנה המשק היהודי בארץ-ישראל ובישראל, ירושלים תשכ"ח.

התמונה והן לצורך הדיון המשווה המתבקש.² מחקרם של מצר וקפלן הוא אפוא חלק חשוב מהתשתית לספר שלפנינו; ועליו ועל ניתוחים נוספים נסמך הנספח הסטטיסטי (המונה 39 עמודים, כשביעית מכלל הספר). אולם הדיון ההיסטורי הכמותי במובנו המלא רק מתחיל אחרי שהנתונים הסטטיסטיים מוכנים וזמינים. ואכן נפרשת בגוף הספר יריעה רחבת ממדים ומרובת היבטים של דיון בצמיחתה הכלכלית של ארץ-ישראל המנדטורית על מגזריה.

ניתוח היסטורי שנעזר בנתונים סטטיסטיים עומד על קרקע מוצקה בהרבה מזה שנסמך רק על דיווחיהם המילוליים של בני התקופה ועל רשמיהם ופרשנותם, אף כי גם לאלה ערכם שלהם. אדרבה, לא אחת מאפשר הכימות להוסיף דיוק ומשמעות לקטגוריות תיאוריות. כמו כן מאפשר הניתוח הסטטיסטי לעתים בדיקה ורוויזיה של מוסכמות היסטוריוגרפיות, כגון בנושא התחלקות נטל המיסוי והפקת התועלת מתקציב ממשלת ארץ-ישראל המנדטורית בין ערבים ליהודים – נושא שבו הניתוח הסטטיסטי המחודש מציג תמונה מלאה יותר ומאוזנת יותר מזאת שהייתה מקובלת בעבר³ – וכן בשאלת 'נישולם' של אריסים על ידי קניית הקרקע שעיבדו קודם לכן (עמ' 91-94). ועם זאת מאששת ההיסטוריה הכמותית מוסכמות בתחומים רבים, למשל בעניין חשיבותם המכרעת של העלייה (והרכבה מבחינת הגיל וההון האנושי) וייבוא ההון.

זאת ועוד, מעלה גדולה להיסטוריה הכמותית שהיא מאפשרת דיון השוואתי בעל משמעויות ממוקדות על סמך קריטריונים ברורים ומוגדרים. מעלה זאת מנוצלת היטב בספר זה הן בהצבת

2 'מצר וע' קפלן, משק יהודי ומשק ערבי בארץ-ישראל, ירושלים תשנ"א.

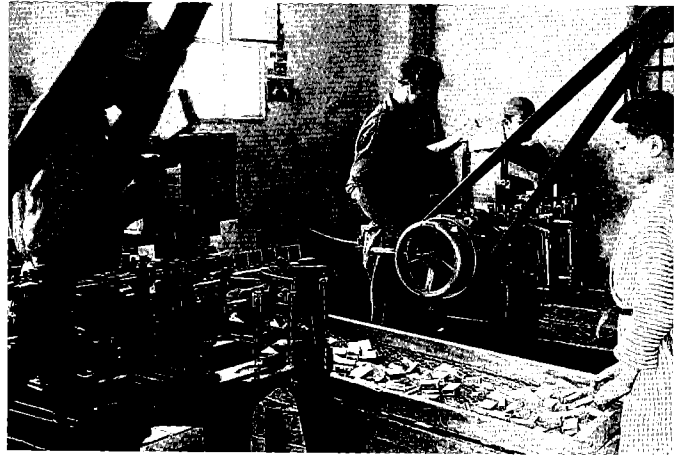
3 J. Metzger, 'Fiscal Incidence and Resource Transfer between Jews and Arabs in Mandatory Palestine', *Research in Economic History*, 7 (1982), pp. 87-132

וידע טכנולוגי שנקלט מהמשק היהודי ומשירותי ההדרכה הממשלתיים. אולם נתוני היסוד ההתחלתיים היו דלים ביותר, פיתוח ענפי ייצור חדישים והעלאת הפריון בחקלאות היו אטיים מדי, ולכן יצר הריבוי הטבעי המהיר לחץ מלתוסי על הקרקע.

מובן שההשוואה בין צמיחתה של הכלכלה הערבית לזו של הכלכלה היהודית בארץ-ישראל וניתוח זיקותיהן ההדדיות הוא מוקד הספר שלפנינו, כפי שמשקף גם מכותרתו. המדובר בדואליות כלכלית מהסוג המוכר בספרות ההתפתחות הכלכלית, שקוויה הייחודיים נבעו במידה רבה משאיפות שני הצדדים האתניים-הלאומיים להיבדל זה מזה ומהפיתוח הארגוני והמוסדי המיוחד של היישוב היהודי. מכוח הדינמיקה של ההתפתחות הזאת 'ביחד אך בנפרד'⁵ הלך וגדל חלקן של המיעוטים היהודי באוכלוסיית הארץ בקצב מהיר, ובתחילת שנות השלושים הוא אף ייצר יותר ממחצית התוצר המקומי של הארץ. אמנם היישוב הערבי ותוצרו (בכלל ובמוצע לנפש) צמחו בתקופת המנדט בקצבים גבוהים בקנה מידה עולמי, אולם קצבי הצמיחה של היישוב היהודי ושל תוצרו עלו עליהם כאמור במידה רבה.

הסיפור ידוע זה כבר בקוויו הכלליים, אך כאן לפנינו ניתוח שיטתי, פרטני ומשווה של התהליכים וגורמיהם. הפרק הראשון מסכם את הממצאים ודן במודל המשק הדואלי ובמידת התאמתו למקרה שלפנינו. הפרק השני, הדמוגרפי, מנתח את הגורמים לשיעורי הילודה והתמותה, את מערכות שירותי הבריאות והחינוך ואת מדד רמת ההתפתחות האנושית

ארץ-ישראל, כולה ומגוריה, במקומה היחסי הנכון בכלכלה העולמית, הן בהשוואות בין מגזריה הלאומיים של אוכלוסיית הארץ. בפרט אנו למדים שבתקופה שבין מלחמות העולם היו שיעורי הצמיחה לא רק של המשק היהודי אלא גם של המשק הערבי בארץ מהגבוהים בעולם; ועם

מפעל פלסטיני לייצור גפרורים בתקופת המנדט

זאת ההכנסה לנפש של ערביי ארץ-ישראל הייתה מהנמוכות בעולם בשנות השלושים (עמ' 18-20). הישגי הכלכלה הערבית אינם יכולים שלא לעורר התפעלות. אך מלכתחילה הייתה רמתה נמוכה בהרבה מזו היהודית,⁴ ולא היה כל סיכוי שתחרה בורמי העלייה היהודית והייבוא הנלווה של הון והון אנושי. מאז מחציתה השנייה של המאה התשע-עשרה (לפחות) ידעו ערביי הארץ להיענות להזדמנויות הכלכליות שפתחו בפניהם המשק האירופי (הביקוש לתפוזים) והיישוב היהודי (הביקוש לשירותי עבודה ודיור ולמוצרי חקלאות). הם השכילו לנצל משאבים שהיו מובטלים (על ידי הגדלת השטח המעובד והקטנת האבטלה הכפרית הסמויה), תופעה אופיינית למשקים בראשית המודרניזציה, וכן משאבים חדשים - הון שהושג תמורת קרקעות

4 כבר בשנת 1922 היה התוצר היהודי לנפש כמעט כפול מזה הערבי.

5 J. Metzger & O. Kaplan, 'Jointly but Severally: Arab-Jewish Dualism and Economic Growth in Mandatory Palestine', *Journal of Economic History*, 45 (1985), pp. 327-346

ושאיפות הבדלנות של שני השותפים המאולצים. ואולם שלא כחיבורים של האסכולה האמורה, הספר חף מדבקות בדוקטרינות אידאולוגיות ומהנחות מוקדמות באשר לממצאי המחקר - אלא אם כן נוהה בו הנחה סמויה בדבר זכותם של היהודים להתיישב בארץ ולבנות בה את ביתם הלאומי.

לפנינו ספר יסוד בתולדות ארץ-ישראל, שמעתה לא ייתכן עיסוק בתקופת המנדט בלי התייחסות אליו. עם זאת בכך לא מוצה נושא ההיסטוריה הכלכלית של התקופה ומרובה

(human development index) של אוכלוסיות הארץ לפי שיטה שפותחה באחד ממוסדות האו"ם בשנות התשעים. הפרק השלישי דן בעלייה לארץ הן במסגרת ההגירה היהודית העולמית והן מנקודת הראות של צמיחתו הכלכלית של היישוב. הפרק הרביעי מנתח את שוקי הקרקע, התון והעבודה ומצביע על ההתנהגות הכלכלית וה'לא-כלכלית' בהם. הפרק החמישי דן בענפי הייצור העיקריים, חקלאות ותעשייה, ובמסחר - הן בין הארץ לחוץ-לארץ הן בין שני המשקים האתנו-לאומיים שבארץ גופה. הפרק השישי עוסק בסקטורים הציבוריים - ממשלת ארץ-ישראל והמוסדות הציוניים והיישוביים שמילאו תפקידים מעין-ממשלתיים.

בפרק השביעי, האחרון, דן המחבר תחילה בהבדלים ובדמיון החלקי שבין ההתיישבות הציונית בארץ לבין כלכלות המתיישבים (settler economies) במושבות האירופיות באפריקה. לאחר מכן הוא סוקר את המשך ההתפתחות הכלכלית בחלקי ארץ-ישראל השונים אחרי 1948, ובפרט את יחסי הגומלין החדשים בין המשק הערבי למשק היהודי מאז 1967.⁶ ולבסוף הוא מעלה שאלות הנוגעות להמשך הדו-קיום הכלכלי בארץ-ישראל, יחד או בנפרד.

יהיה זה מוטעה לשייך את ספרו של יעקב מצר לאסכולת ה'היסטוריונים החדשים' שבמקומותינו, אף על פי שהוא מתקרב לעתים לגישותיהם: הוא נסמך על שיטות מחקר חדישות ובפרט שיטות בין-תחומיות והשוואתיות. הוא אינו שבוי במוסכמות ההיסטוריוגרפיה הציונית ומוכן לדון בכל נושא בגישה עניינית, מאוזנת ומחדשת.⁷ ובראש וראשונה, הספר דן בארץ-ישראל כולה ולא במגזר היהודי לבדו, ומתמודד בגלוי עם בעיות הדו-קיום

6 יחסים אלה דומים למאפייני כלכלות המתיישבים האירופיות הרבה יותר משהיו בתקופת המנדט.
7 דוגמה מובהקת הוזכרה בהערה 3 לעיל.

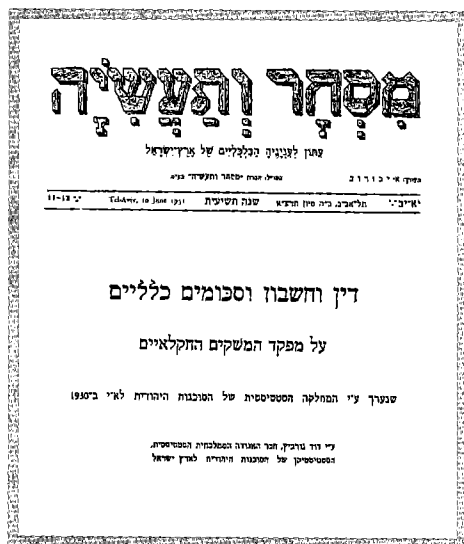

10 Cigarettes Samsoun

10 Cigarettes Samsoun

למעלה: פרסומת לסירגיות המופנית לכל קהלי היעד - היישוב היהודי, השוק הערבי והאנגלי מימין: שער 'מסחר ותעשייה' ותעשייה - עתון לענייני הכלכליים של ארץ-ישראל, סיוון תרצ"א

עדיין המלאכה. נזכיר לדוגמה את נושא התחלקות ההכנסות והרכוש והיחסים הכלכליים הבין-עדתיים והבין-מגדריים ביישוב, או את ניתוח התפתחותם של ענפי הייצור, כמו החקלאות ה'מעורבת', התעשייה, שירותי סחר החוץ והשירותים הפיננסיים - רצוי תוך השוואת הכלכלה היהודית לערבית. הלואי וירבו החוקרים הצעירים שיתמודדו עם נושאי ההיסטוריה הכלכלית של הארץ ושל מדינת ישראל, ויראו בספר שלפנינו מופת של שיטות וכלים למחקר.